

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра філології

Реєстраційний № _____

Кваліфікаційна робота
ПСИХОЛОГІЧНІ ФЕНОМЕНИ ТА МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ В
ПРОЗІ КОСТОЛАНІ
ЛОКОВЦІ ВІКТОРІЯ ФЕДОРІВНА

Студентка IV-го курсу

Освітня програма «Середня освіта (Мова і література (угорська))»

Спеціальність 01 Освіта / Педагогіка 014 «Середня освіта (Мова і література угорська)»

Рівень вищої освіти: бакалавр

Тема затверджена на засіданні кафедри

Протокол № 107 / 14.10.2024.

Науковий керівник:

Гал Одел Федорівна
(доктор філософії, доцент)

Завідувач кафедри

Берегсасі Аніко Ференцівна,
зав. кафедри, доктор габілітований, професор

Робота захищена на оцінку _____, «__» _____ 202_ року

Протокол № _____ / 202_

**Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II**

Кафедра філології

**Кваліфікаційна робота
ПСИХОЛОГІЧНІ ФЕНОМЕНИ ТА МОТИВАЦІЙНІ АСПЕКТИ В
ПРОЗІ КОСТОЛАНІ**

Рівень вищої освіти: бакалавр

Виконавець: студентка IV -го курсу

Локовці Вікторія Федорівна

Освітня програма «Середня освіта (Мова і література (угорська))»

Спеціальність 01 Освіта / Педагогіка 014 «Середня освіта (Мова і література угорська)»

Науковий керівник: Гал Одел Федорівна

(доктор філософії, доцент)

Рецензент: Чордаш Василь Васильович

(доктор філософії, доцент)

Берегове
2025

**Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**

Filológia Tanszék

LÉLEKTANI JELENSÉGEK ÉS MOTIVÁCIÓK KOSZTOLÁNYI PRÓZÁJÁBAN

Szakedolgozat

Készítette: Lakóci Viktória

BA IV. évfolyamos magyar nyelv és irodalom

szakos hallgató

Témavezető: Dr. Gál Adél

(PhD, docens)

Recenzens: Dr. Csordás László

(PhD, docens)

Зміст

I. ВСТУП.....	6
II. АННА ЕДЕШ	8
2.1 На межі душі й суспільства — трагедія Анни Едеш	8
2.2 Структура роману та його психологічна динаміка	10
2.3 Історичне тло роману.....	11
2.3.1 Інститут прислуги	12
2.4 Взаємини людей інтересу та людей цінностей.....	13
2.4.1 Прислуга та жіноча вразливість у романі Анна Едеш	14
2.5 Інтерпретація заголовка.....	15
2.6 Сюжет роману Анна Едеш	15
III. ПСИХОЛОГІЧНІ ЯВИЩА.....	18
3.1 Психологічне явище як поняття	18
3.2 Жанр психологічного роману	19
3.3 Шлях до вбивства.....	19
3.4 Мотиви роману	21
3.5 Мотив придушення та вибуху.....	23
3.6 Вбивство як психологічне звільнення.....	24
3.7 Відображення душевних процесів у нарації	25
3.8 Моральна оцінка Костоляні	26
IV. ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ФРЕЙДІВСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ЇЇ ЛІТЕРАТУРНИЙ ВПЛИВ	28
4.1 Психологія Зігмунда Фрейда.....	28
4.2 Психоаналіз	28
4.2.1 Психоаналітична терапія	29
4.3 Вплив Фрейда на літературу	29
4.4 Літературне відображення Ід та придушення	30
V. КОСТОЛЯНІ І ФРЕЙД: ПАРАЛЕЛІ ТА ВІДМІННОСТІ.....	31
5.1 Фрейдизм у зображенні душі Костоляні.....	31
5.2 Анна Едеш і психоаналіз.....	31
5.3 Мета та методи зображення душі.....	32
5.4 Методи зображення душі у Костоляні	33
ВИСНОВОК.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	37
РЕЗЮМЕ.....	40

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETÉS	6
II. KOSZTOLÁNYI ÉDES ANNÁJA	8
2.1 Lélek és társadalom határán – Édes Anna tragédiája.....	8
2.2 A regény szerkezete és lélektani íve	10
2.3 A regény történelmi háttere	11
2.4 Érdek- és értékemberek viszonya.....	13
2.4.1 A cselédség és női kiszolgáltatottság az Édes Annában.....	14
2.3.1 A cselédintézmény	12
2.5 A cím értelmezése	15
2.6 Az Édes Anna cselekménye	15
III. LÉLEKTANI JELENSÉGEK.....	18
3.1 A lélektani jelenség, mint fogalom	18
3.2 A lélektani regény műfaja	19
3.3 A gyilkossághoz vezető út.....	19
3.4 A regény motívumai.....	21
3.5 Az elfojtás-kitörés motívuma.....	23
3.6 A gyilkosság, mint lélektani felszabadulás	24
3.7 A lelki folyamatok megjelenítése a narrációban	25
3.8 Kosztolányi erkölcsi megítélése	26
IV. A FREUDI LÉLEKTAN ALAPELEMEI ÉS IRODALMI HATÁSA	28
4.1 Sigmund Freud lélektana	28
4.2 A pszichoanalízis.....	28
4.2.1 A pszichoanalitikus terápia	29
4.3 Freud hatása az irodalomra	29
4.4 Az ösztön és az elfojtás irodalmi megjelenítése.....	30
V. KOSZTOLÁNYI ÉS FREUD: PÁRHUZAMOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK	31
5.1 A freudizmus Kosztolányi lélekábrázolásában	31
5.2. Édes Anna és a pszichoanalízis.....	31
5.3 A lélek ábrázolásának célja és módszerei	32
5.4 A lélekábrázolás módszerei Kosztolányinál	33
ÖSSZEGZÉS.....	35
SZAKIRODALMI JEGYZÉK.....	37
REZÜMÉ.....	40

I. BEVEZETÉS

Kosztolányi Dezső prózája a magyar irodalom egyik legsokoldalúbb és legmélyebb rétegekkel rendelkező életműve. Ugyanakkor a *Nyugat* folyóirathoz való viszonyát is figyelembe véve Kárpáti Aurél *reformer-újjtónak* nevezi. (Kárpáti 1947: 108) Talán ez utóbbi megállapítás érvényes leginkább a szerzőre, tekintve, hogy munkáiban különleges érzékenységgel ábrázolja az emberi lélek mélységeit, a tudattalan működését és a hétköznapi élet mögött lévő belső feszültségeket. Kosztolányi írásaiban számos esetben jelennek meg olyan lélektani jelenségek, amelyek túlmutatnak a hagyományos realista ábrázoláson és sokkal inkább a freudi pszichoanalízis eszközeivel közelíthetők meg. A tudatalatti összetett működése, a bűntudat, az elfojtás, illetve a vágyak és az ösztönök belső harca mind visszatérő motívumokként jelennek meg a műveiben.

Ezek a lélektani jelenségek sok szempontból összhangban állnak Sigmund Freud pszichoanalitikus elméletével, különösen az elfojtás, bűntudat, az ösztönök és a tudattalan szerepével kapcsolatban. Freud szerint az emberi viselkedés mögött gyakran olyan folyamatok állnak, amelyek nem tudatosok. (Freud, 1915: 166-170) Ezek a tudattalan folyamatok erőteljesen irányítják az érzéseinket és a viselkedésünket, és leginkább akkor kerülnek előtérbe, amikor valaki szélsőséges helyzetbe kerül. Ilyen szélsőséges helyzet eredményeként, végkimeneteleként tüntethető fel például egy gyilkosság is.

A lélektani megközelítés különösen fontos szerepet kap Kosztolányi *Édes Anna* című regényében, amely egy visszafogott, engedelmes és látszólag tökéletes cseléd lány tragikus történetét mutatja be. A regényben a tetőpont ugyan a gyilkosság, de közel sem ez a történet legfontosabb része, hanem a gyilkossághoz vezető tényezők és az emögött meghúzódó lélektani jelenségek. A legfontosabb lelki jelenségek közé tartozik az elnyomás, megaláztatottság és az elfojtott indulatok eredményezte belső feszültség. Anna karaktere jól ábrázolja, hogyan gyűlnek fel azok az érzelmek, amelyek végeredménye egy tragikus tett lesz.

Munkámban Kosztolányi prózáján belül ezeket a lélektani folyamatokat fogom vizsgálni, középpontba állítva az *Édes Anna* című regényt, amelyben a gyilkosság nem csupán irodalmi fordulat, hanem az emberi lélek mélyén lezajló összetett folyamatok következménye. A munkám célja az, hogy feltárjam a gyilkosság mögött meghúzódó lelki folyamatokat és megértsem, milyen szerepet játszanak a pszichoanalízis alapfogalmai – például az elfojtás, a tudattalan és az ösztön – Anna viselkedésének és sorsának alakulásában.

Munkám során bibliográfiai kutatást végeztem a téma kontextusának teljesebb megértése érdekében. Valamint a regényt alapul véve narratív elemzést végeztem. Szövegösszefüggések vizsgálata által próbálok rávilágítani a téma komplexitására.

A kutatás során abból a feltevésből indultam ki, hogy a főhős karakterének, jellemének alakulásában a környezeti hatások, tényezők játszottak kulcsszerepet. Ezek hatása vezetett el a végső cselekvésig.

II. KOSZTOLÁNYI ÉDES ANNÁJA

2.1 Lélek és társadalom határán – Édes Anna tragédiája

Kosztolányi Dezső egyik legismertebb regénye az *Édes Anna*. A regény 1926-ban íródott. Tudvalevő, hogy ez a regény fikció, ám mégis tekinthetünk rá egyfajta önreflexióként, hiszen az Édes Anna számos elemében Kosztolányi önvizsgálata, tehát a szerző saját korával, életével és világlátásával kapcsolatban is információt közöl. (Fábián 2014: 4)

A mű árnyalja a költő értékrendjét. Az esetetek hangján szólal meg, bemutatja milyen körülményei voltak a cselédek életének. Szerelmi történetet ígér, az olvasó sokáig azt is hiheti, hogy egy szép történetet fog majd olvasni, de közben kiderül, hogy egy tragikus, korhű története annak az elnyomásnak, amit a Pesti urak és hölgyek csináltak a cselédekkel szemben a cselédintézmény idejében. (Kosztolányi 2022)

A fő téma az emberi kiszolgáltatottság. Kosztolányi regénye nem egyszerűen egyéni tragédia, hanem kritika a korabeli társadalmi viszonyokról. Az író Anna alakján keresztül mutatja be a cselédek kiszolgáltatottságát és a felsőbb osztályok erkölcsait. Az *Édes Annán* keresztül láthatjuk, hogy a cselédség nem csak egy társadalmi státusz, hanem az emberi méltóság elvesztése is egyben. A cselédség intézménye ellehetetlenítette azt, hogy az egyénnek legyen önálló döntéshozatala. Az életük szigorúan szabályozott volt, a munkaadójuk határozta meg, hogy mikor mit tehettek. Ez a kiszolgáltatottság és a társadalmi mobilitás hiánya nagyban befolyásolta Anna döntéseit és az egész életére kihatott. A társadalmi struktúrák szigorú szabályai megakadályozták, hogy a cselédek jobb életkörülményekhez juthassanak. Ez a kilátástalanság vezetett Anna tetteihez, amit nem egyszerűen személyes indok, hanem a társadalmi környezet is motivált. Kosztolányi regénye kritikusan áll a cselédség intézményéhez. Bemutatja benne, hogyan vált a cselédség az elnyomás eszközévé, amely miatt az egyén elveszíti a méltóságát. *Édes Anna* története nem csupán az egyéni sors, hanem a korabeli társadalmi viszonyok görbe tükré is, amelyből megismerhetjük az elnyomás problémáját. (Fábián 2014)

Kosztolányi Dezső műveiben mindig is nagy szerepet játszott a lélekelemzés. Klasszikus példa erre *A szegény kisgyermek panasza* (1910) című versfüzér, melyben a lírai én magát gyermekfiguraként tükrözve döbben rá az élet végletességére; de korábbi regényeinek – például a *Nero, a véres költő* (1922) címűnek vagy az *Aranysárkánynak* (1925) – is hangsúlyos a lélektani vetülete. Az *Édes Anna* elbeszélője azonban szinte egyáltalán nem elemez, hanem egyszerűen cselekedeteket, akciókat és reakciókat ír le. A következtetések levonása, a belső motivációk megkonstruálása az olvasóra marad.

A regény egyik szereplője, Ficsor, aki házmesterként tűnik fel a történetben, úgy mutatja be Vizynének, hogy Anna egy lelkiismeretes, csöndes és nagyon szorgalmas fiatal lány. Amikor Anna megjelenik a családnál – erről a könyv hatodik fejezetében olvashatunk. (Kosztolányi 1926: 48-52). Vizyné elkéri cselédkönyvét. A cselédkönyvből megtudjuk milyen Anna szemeszíne, arcformája, milyen állapotban vannak a fogai és a haja, illetve azt is, hogy milyen vallású.

Az, hogy Kosztolányi egy cselédkönyvön keresztül mutatta be ezeket az információkat is azt mutatja, hogy valójában mennyire kiszolgáltatottak voltak a cselédek, hiszen ilyen információk alapján választották ki a gazdag családok a cselédjeiket.

„Édes Anna született Balatonfőkajár községben, enyingi járásban, Veszprém (megyében, területben stb.) Magyar (országban).

Személyleírás:

Születési év: 1900 (kilencszáz)

Vallása: r. k.

Termete: közép

Arca: kerek

Szeme: kék

Szemöldöke: szőke

Orra: rendes

Szája: rendes

Haja: szőke

Fogai: épek

Szakáll: nincs

Be van-e oltva? igen

Különös ismertetőjele: nincs

Sajátkezű aláírása: Édes Anna.” (Kosztolányi 2022: 51-52)

A mű lélektani regény, központi témája egy kettős gyilkosság. (Lengyel 1998) Nem a gyilkosság körülményeivel, hanem a gyilkosság mögött meghúzódó lelki jelenségekkel foglalkozik. Kosztolányi azokat a lelki folyamatokat elemzi, amelyek gyilkossághoz vezettek. Anna egész életében dolgozott, mindenki tárgyként kezelte. Egy nincstelen cselédlány volt, akit bárki birtokolhatott. Nem kezelték emberi lényként, csupán egy gép volt az urak és hölgyek számára, akivel bármit megtehetnek. A mű alapjaként az úr-szolga viszony szolgál, mégsem társadalmi regényről van szó. A regény lélektani, mert a szolgaság mögötti emberi sorsot mutatja be, a kiszolgáltatottságot és a közömbösséget. (Lengyel 1998)

A mű alapötletének körülményeit nem tudjuk biztosan. Az egyik az, hogy Kosztolányi felesége felvetette, hogy milyen jó lenne egy tökéletes cseléd lány, viszont később ráébredt arra, hogy milyen következményei lehetnének ennek. Innen vette Kosztolányi az ötletet az utolsó regényéhez.

A másik forrás, hogy egy újságcikkben olvastak egy kettősgyilkosságról. Eszerint a forrás szerint a regényre Freud munkásságának is nagy hatása volt.

„— Te, egy novellatéma jutott az eszembe — szóltam. — Egy tökéletes cseléd lány, aki végül is meggyilkolja a gazdát. — Nagyszerű — mondja rá Dide azon nyomban. — Nagyszerű novellatéma. Mindjárt fel is jegyzem — és fogta az előtte levő naptárát, arra írt gyorsírással néhány jelet...” "Én félve, bizonytalanul pendítettem meg az ötletet, s magam is elcsodálkoztam, milyen elragadtatással fogadta. Nyilván szunnyadó hangok pendültek meg benne..." (Bori 1986: 157-158)

Freud munkásságának és a pszichoanalízisnek a hatásáról Lengyel András a következőket írja:

A regény tragikuma egy mélyebb filozófiai kérdéskörhöz és a tragikus létezés gondolatához kapcsolódik, amely megjelenik a 20. századi irányzatokban. Ez a probléma korábban már megjelent Lukács György A tragédia metafizikájában is, majd Martin Heidegger német filozófus is hangot ad a témának a Lét és idő művében. Mindketten az emberi létezés egyik sajátos formájaként értelmezik a tragikus létet. Nem bizonyítható ugyan Martin Heidegger és Lukács gondolatai között közvetlen kapcsolat, az eszméik összehasonlíthatók. Heidegger az önmagunkkal való szembenézést, míg Lukács a közösségi életből való kiszakadást tekinti a tragikus lét lényegének. Ezek az elképzelések Peter Bürger elemzése szerint párhuzamba állíthatók, mivel mindkettő kérdéseket vet fel az emberi létezés értelméről. (Lengyel 1998)

2.2 A regény szerkezete és lélektani íve

A regény öt részből áll. A könyv elején egy latin könyörgést olvashatunk, ami egyszerre szól Annáért és a Víz házaspárért. Ez a könyörgés egy fontos motívum a regényben. Kifejezi a lelki és társadalmi küzdelmet, illetve egyfajta lelki és vallásos válságot is. Később megjelenik Moviszter vallomásaiban is. (Kosztolányi 2022)

A mű elején korrajzot kapunk, viszont Kosztolányi nem foglal állást sem a kommunisták sem a hatalomra kerülők mellett. Az első rész Édes Anna bemutatása és a családhoz kerülése. Ebben a részben érkezik meg Anna a Víz házaspárhoz. Kosztolányi pontos részletekben mutatja be Anna lelki és fizikai tulajdonságait. A második rész az Anna

és a házaspár közötti kapcsolat. Itt a feszültség kerül a középpontba és alapos elemzést kapunk arról, hogy milyen dinamika működik a családban. A harmadik részben a gyilkosság előzményei kapnak szerepet. Itt kezdődnek Anna viselkedésében a furcsaságok, amik előre vetítik a gyilkosságot és azt sejtetik, hogy a tettet nem csak belső pszichológiai tényezők, hanem a külső környezet is előhozta. A negyedik részben maga gyilkosságé a főszerep. Ez a rész a regény csúcspontja, amikor Anna megöli a Víz házaspárt. Itt nem csak a cselekményt, hanem a szereplők lelki állapotát is megismerjük. Az utolsó rész pedig a gyilkosság következményeit mutatja be. A történet végén Kosztolányi ránk bízta, hogy eldöntsük, jogos volt-e Anna gyilkossága. Ez az öt rész vezeti az olvasót a pszichológiai háttér felé és fenntartja azt a gondolatívét, hogy a történet nem csupán társadalmi kérdéseket elemez, hanem feltár bizonyos lélektani és pszichológiai jelenségeket is. (Lengyel, 1998)

2.3 A regény történelmi háttere

A regény elemzéséhez indokoltá válik egy rövid történelmi kitekintés, mely a regényvilágot és az a kort mutatja meg, melyben időben és helyszínen játszódik. Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényének nem maradt fenn teljes kézirata, viszont az első tizenöt fejezet megtalálható az MTA Kézirattárában. (URL1). A regény az 1943-as kiadást követően nem jelenhetett meg húsz évig, mert a cenzúra nem engedélyezte. Amikor a regény előzményeiről beszélünk, mindenképp meg kell említenünk az író két korábbi munkáját. Az egyik a *Kanári*, amely 1924-ben jelent meg a Nyugat 6. számában (Nyugat 1924: 6. szám). Ebben a műben egy cseléd lány és egy kisfiú kapcsolatáról olvashatunk. Ez akár előre tekintés is lehet az *Édes Anna* két gyermek szereplőjére, Annára és Bandikára. Azonban ebben a műben a lányt Bözsinek, a fiút pedig Jancsinak hívják. Jancsi rajong Bözsiért, ahogy a regény elején Annáért is rajongott Jancsi úrfi. Az érdekes párhuzam miatt akár az *Édes Anna* előzményeként is tekinthetünk a történetre. A másik alkotás a *Boris könyve*, amely 1925-ben keletkezett. (Fábián 2014: 9 – 10). A főszereplő egy cseléd lány, Boris, aki az első személyű narrátorhoz szegeződött. Mivel még nagyon fiatal, nem rendelkezett cselédkönyvvel, ezért elkísérte a narrátor, hogy segítsen neki az ügyintézésben. A lány kiszolgáltatottan és rettegve próbál kommunikálni. A narrátor a lány viselkedését egy gyilkoséhoz hasonlítja, aki a végtárgyalásán ül. A lány érzi az alárendeltségét, ezért mindenkinek alávetve magát kommunikál. Ez a viselkedés hasonlít ahhoz a képhez, amit Kosztolányiné megfogalmazott a tökéletes cselédéről. (Fábián 2014: 5)

Budapesten, azon belül Krisztinavárosban az Attila út 238. alatt történik mindez, ami egy valós helyszín. Időben 1919. július 31-én kezdődik. A mű elején Víz Kornéltól hangzik

el, hogy ez milyen fontos és nevezetes nap, hiszen ekkor bukik meg a Tanácsköztársaság. Ezen a napon szökött meg Kun Béla¹. A kommün bukásával kezdődik a mű, majd a román megszálláson keresztül követhetjük a történeteket 1920-ig. Az időpont megválasztásában nagy szerepe volt annak, hogy Kosztolányi a húszas évek elején elszigetelődött. A Nyugat szellemiségéhez hűen Kosztolányi elutasító magatartást mutatott. Szimpátiát mutatott az ősirózsás forradalom iránt, azonban elutasítóan és ridegen kezelte a kommün intézkedéseit. Polgárellenesnek és kegyetlennek tartotta a forradalmárokat.

Augusztus negyedikén elfoglalták Budapestet a románok, november tizenhatodikán bevonult Horthy Miklós a nemzeti hadsereg élén. Augusztus tizennegyedikén került Anna a Vizi családhoz. (Kosztolányi 2022)

2.3.1 A cselédintézmény

Az *Édes Anna* értelmezése kapcsán fontos szót ejteni a cselédség intézményéről. A korban, amikor Kosztolányi megírta az *Édes Annát*, a cselédvilág mindenki számára ismert volt. A regény tökéletesen korhűen írja le a cselédlány sorsát. Nem volt szokatlan, hogy egy családnak cseléde volt, hisz, ha egy ember elért egy bizonyos rangot, akkor járt neki, hogy saját cselédje legyen. Nem volt feltétel, hogy csak az arisztokrata családoknak lehet cselédjük, megengedhették maguknak a városvezetők, értelmiségek, ügyvédek is, hogy házicselédet tartsanak (Trádler 2017: 192–194)

Női foglalkozás volt a cselédség. Jellemző volt, hogy a szegények és a nagycsaládosok cselédnek adták a lányukat. Hajadon 16-17 éve lányoktól egészen addig a korig szolgáltak, amíg férjhez nem mentek. Olyan szinte sose fordult elő, hogy valaki asszonyként legyen cseléd. Ezek a lányok többségében vidékiek voltak, akiknek eredmény volt, hogy eljutottak a fővárosba. Fontos elvárás volt, hogy ezek a lányok jó fizikummal rendelkezzenek és mindennemű munkát el tudjanak végezni. Nagyon kevés szabadidőt kaptak, mert a munkaadójuk mindig adott valamilyen házkörüli feladatot. (JURA 2013: 171–180)

Kaptak fizetést és az is előfordult, hogy gazdasszonyuk nekik adta azokat a tárgyakat, amiket már nem használt. Ezeket az ajándékokat általában ünnepnapokra kapták meg. A cselédek fizetése általában minden negyedév első napja volt. A cselédek együtt éltek a

¹ Kun Béla magyar újságíró, népbiztos, kommunista politikus és 133 napig a Magyar Tanácsköztársaság tényleges vezetője volt. 1920-ban a Szovjetunióba emigrált, ahol később, az 1938–39-es sztálini tisztogatások során kivégezték. Kosztolányi *Édes Annájában* korabeli politikai figura, aki meghatározta azt a társadalmi és történelmi kontextust, amelyben a regény játszódik. (URL2)

családdal, akiknél dolgoztak, így akármi eltűnt a házból azonnal a cselédek gyanúsították. A cselédintézmény mára már teljesen megszűnt, helyett személyzet van. (Juhász 2010: 543)

2.4 Érdek- és értékemberek viszonya

Kosztolányi Dezső *Édes Annájában* a főszereplő társadalmi pozíciója élesen tükrözi a korszak városi cselédségének kiszolgáltatottságát. A regény nem csak az egyéni sorssal, hanem a cselédség társadalmi pozíciójával is foglalkozik. A városi cselédség nem csak a városi középosztály egyik legfontosabb munkaerő-tartalékát jelentette, hanem a család fogalmának újra definiálását is. A háztartásban élő cselédek a család részeként voltak jelen nem hagyományos formában. A családdal éltek ugyan, de mindig kívülállók maradtak, nem voltak. (Gyáni 1983)

A cseléd és a munkaadó közötti viszony nem egyszerű szerződéses alapú, hanem mélyen hierarchikus természetű is, amelyben a cseléd lemond a személye fölötti rendelkezési jogának jelentős részéről is. Ez a viszony a szülő-gyermek, illetve a gyám-gyámolt viszonyát idézi, ami miatt a munkaadó gyakorlatilag személyi hatalmat gyakorol a cseléd fölött. (Gyáni 1983)

A Vízny házaspár és Anna kapcsolata ezt a mintát követi. Látszólag ugyan családtagként kezelik a lányt, valójában teljesen alárendelt szerepet tölt be Anna a háztartásban. A korabeli társadalom szemében a cseléd se nem a család érzelmi, de nem is a társadalmi közösség tagja. Ez a kettősség különösen éles Kosztolányi regényében, ahol Anna nem rendelkezik önálló akaráttal, nem lehetnek önálló döntései. Ő csak a tökéletes, csöndes, engedelmes cseléd, akinek a személyisége és az érzelmei is a ház urainak igényei szerint formálódnak.

A cselédség nem egy tartós társadalmi réteg. Sokszor a kényszer és a társadalmi nyomás miatt van jelen valakinek az életében. (Gyáni 1983) A regényben megjelenített cselédsors is átmeneti és tragikus. Anna vidékről érkezik a nagyvárosba a kilátástalanság által vezérelve. Nem önálló döntés ez nála, hanem mások döntenek helyette minden nagyobb dologban, ami az életében történik. Ebből a sajátos társadalmi pozícióból érthető meg a belső konfliktus, amely a tragikus tethöz vezet a lány életében. A haszonelvűség logikáját követő világ, amelyet Kosztolányi az érdekemberek világaként mutat be, teljesen ellentétes Anna belső világával. Anna a társadalmi nyomás által bekerül az érdekemberek közé, akik jól el vannak a hatalmukkal és a fényűző úri életükkel, míg Anna csupán a megfelelés és az

elvárások miatt van ott. Vizyné, Ficsor és Jancsi is saját érdekből cselekednek, amivel Anna morális értékrendje teljesen ellenkezik.

A Víz háztartásban tehát Anna se nem családtag, se nem idegen. Érezni lehet, hogy bármikor pótolható, még akkor is, ha Vizyné szerint ő a tökéletes cseléd lány, akitől kívánni sem lehetne jobb. A lány szerepe ambivalens, társadalmilag alárendelt. Kosztolányi ezzel a szimbolikus státuszvesztéssel világít rá a polgári társadalom visszasságaira, különösen arra a törésre, amelyet a teljes értékű polgárosodás hiánya jelentett a századfordulós Magyarországon. (Gyáni 1983)

A regény szereplői jól csoportosíthatók az érdek- és értékemberek kategóriái mentén. Míg a regény legtöbb karaktere – Vizyné, Ficsor, Jancsi – az érdekembereket képviselik, a társadalmi pozíció és az önérdek vezérli őket, addig csupán Anna és Moviszter azok, akik az értékeket képviselik. Számukra az emberi kapcsolatok és a szeretetre épülő viszony a meghatározó. Különösen szembetűnő ez a regény végén, amikor Moviszter az egyetlen, aki kiáll Anna mellett, amivel jelzi, hogy benne még maradt emberség, empátia és morális tartás. Kosztolányi bár nem foglalt nyíltan állást a regényben, mégis világosan bemutatja a kétféle emberi magatartásmód közötti különbséget. Az értékemberek kisebbségben vannak, míg az érdekemberek a társadalom többségét alkotják, ezzel is tükröt tartva a korabeli és egyben a mai világnak is.

2.4.1 A cselédség és női kiszolgáltatottság az Édes Annában

Kosztolányi regénye nem csupán egyéni tragédia, hanem egyben a korszak társadalmi és politikai rétegződésének tükrö is. A mű a Tanácsköztársaság bukása utáni időszakban játszódik, amikor a városi társadalom alsóbb rétegeiben élők a társadalmi kiszolgáltatottság fokozott formáit élték át. A regény főszereplőjének sorsa túlmutat az egyéni tragédián és a női test, a társadalmi szerepek és a kiszolgáltatottság hálójába ágyazódik. Kosztolányi részletesen mutatja be a korszak cselédségének körülményeit, amin keresztül egy olyan társadalmi mechanizmust tár fel, amely a női szerepet szexuális és gazdasági alárendelés zónájába helyezi. A cselédség nem csupán egy munka, hanem folyamatos készenléti állapot, ami kiszípolozza az embert és sokszor vezetett nemi kizsákmányoláshoz és a prostitúcióba sodorta a nőket. Édes Anna sorsa így nem csak egy személyes dráma, hanem egy egész társadalmi osztály kollektív tapasztalatát sűríti magába. (Fábián 2020: 40 – 41)

A regény tehát politikai és szociológiai olvasatban is értelmezhető, hiszen az elnyomás és az erőszak nem csak egy háztartáson belül, hanem rendszerszinten is jelen van. A mű bemutatja, hogyan van jelen az erőszak a mindennapi viszonyrendszerekben és hogyan

válí a hierarchia és a kontroll természetes részévé az otthoni és munkahelyi kapcsolatnak. (Gyáni 1983)

2.5 A cím értelmezése

A regény értelmezésének egyik fontos lépése, hogy megtekintsük a cím eredetét. Kosztolányi szerette az Anna nevet, jól esett neki mondogatnia. Eszébe juttatta a mannát és kacérnak, nőiesnek írta le a nevet. A vezetéknév, az *Édes*, automatikusan társult a névhez. A két név együtt zeneinek hatott és felidézte benne az édesanya szókapcsolatot is. Az író kívül a felesége is úgy emlékszik vissza az Anna névre, mint egy engedelmes mosolyra. (Fábián 2014:12)

A regényben Vizyné is a következőképp viszonyul az Anna névhez:

„A hetipiacon Ficsornét fogta meg:

- *Igaz, mi is a neve?*
- *Jé – csodálkozott a termetes asszonyság -, még nem is tetszik tudni? Anna.*
- *Anna - ismételte Vizyné, s a puha, kedves nőnevet rokonszenvesnek találta, mert eddig sohase volt sem Anna nevű cselédje, sem Anna nevű rokona, ami feléltlenül zavarta volna.*
– Anna – mondta még egyszer; s a szó megnyugtatta, úgy hullt rá, mint valami fehér; mint a manna.” (Kosztolányi 1926: 33)

Ez a részlet is megerősíti, hogy a név választása nem véletlenszerű, hanem mélyen átgondolt, ami beleillik a karakterek pszichológiájába és a regény atmoszférájába. Vizyné számára az ismeretlenség, a korábbi kapcsolatok hiánya miatt a név újrakezdést és irányíthatóságot jelenthet, amely megalapozza a későbbi uralkodási viszonyukat.

2.6 Az Édes Anna cselekménye

Vízy Kornél és családja Krisztinavárosban él, a család cselédje a lusta Katica, aki sokszor nem csinálja a teendőit és kimarad éjszakára. Ficsor megjelenik a házukban a Tanácsköztársaság bukása után, beszélgetnek Vízyvel, majd beajánlja az unokahúgát, Annát a családnak. Vizyné nagyon kíváncsi lett Annára, akit Ficsor tökéletes cselédjelöltnek írt le a család számára. Miután Katica ismét kimaradt éjszakára, Vizyné felmond Katicának. Anna még nincs a családnál, Ficsor csak ígéreti, de nem viszi magával. Amikor Anna megérkezik a családhoz, Vizyné meglepődik a lány látványától, mert még nem volt hozzá hasonló cseléde. Nem sokkal később befogadja Annát, mikor látja, hogy a lány dolgoz, nem marad ki éjszakára és önállóan tudja mik a teendői. Vizyné fogadása ellenére viszont Anna nem érzi jól magát a családnál. Az előző két helyen, ahol dolgozott ott dajka volt, ami hiányzik neki.

Egy nap, amikor Anna véletlenül összetöri Vizedék halott lányának a tükrét, a nő nagyon csúnyán leszidja. Ezután Anna el akar menni, de Ficsor lebeszéli róla.

Nagyon sokat és keményen dolgozik, a munkának él. Ennek Vizedné nagyon örül, mert így tud dicsekedni az úri összejöveteleken a tökéletes cselédjéről, aki semmi áron nem akar elengedni maga mellől. Nem sokkal később megjelenik Jancsi, aki a Patikárius Ferenc fia. A családhoz küldik, hogy találjon munkát és komolyodjon meg. Segítenek neki munkát találni egy bankban, ahol Jancsi barátokat szerez. Munka után mulatni járnak a barátjával, Elekes Józsival. Jancsi minden lánynak udvarol.

Vizedék októberben meglátogatják Patikárius Ferencet, Annának pedig azt parancsolják, hogy vigyázzon a házra és tegye a dolgát. Jancsit is ott hagyják vele, aki szinte azonnal megpróbál kikezdeni Annával. Eleinte ellenzi ezt a közeledést, később viszont megadja magát Jancsi udvarlásának. Vizedék érkezése után Jancsi kerül Annát, aki viszont időközben szerelmes lesz a fiúba. Amikor Jancsi megtudja, hogy Anna terhes, rögtön mérget visz, ami majd segít a lánynak. A mérge viszont nagyon rossz hatással volt a lányra, az érzékszervei megbénulnak egy kis időre, majd el is vetél. Ezek az események teljesen összetörik Anna lelkét, hisz elvesztette a gyermekét és a szerelmét is. Jancsi lélektelen módon nem foglalkozik a lánnyal és már másnak udvarol.

Télen sokszor jár a családhoz Báthory Árpád, akinek megtetszik Anna és meg is akarja kérni a kezét. Anna viszont gondolkodási időt kér, később azonban eldönti, hogy hozzámegy Báthoryhoz. Amikor felmond Vizedének, az asszony nagyon rosszul fogadja ezt a hírt, ami miatt Anna mégis marad a családnál. A ház urát előléptetik, emiatt nagy ünnepséget tartanak. Az ünnepségen Anna látja, hogy Jancsi Moviszternének udvarol, ismét megtörik a lelke.

Ekkor már Anna annyira össze van törve, hogy nem tud tisztán gondolkodni. Túl sok sérelem érte a családnál, ezért amikor Vizedné elküldi lefeküdni, Anna a konyhába megy és egy nagy kést vesz magához. Gondolkodás nélkül mellkason szúrja Vizedét, majd kisebb dulakodás után Vized Kornélt is agyonszúrja. A rendőrök délután érkeznek a házba, miután szóltak, hogy a családnál szokatlanul nagy a csönd. Anna bevallja a rendőröknek, hogy ő ölte meg a házaspárt.

Amikor elérkezik Anna tárgyalása, Ficsor és Vizedék minden ismerőse mocskolja a lányt, kivéve Moviszter doktort. Moviszter elmondja a tárgyaláson, hogy a család kihasználta Annát és rongyként bántak vele. Azonban Moviszter vallomása nem segít a lány büntetésén.

15 év börtönbüntetést szabnak ki Annára a Mária-nosztiai börtönben. A Vizy házat Patikárius Ferenc ügyvédi irodát alakít ki benne. A regény végén megjelenik Kosztolányi is a verandán. Nagy kommunistaként említi magát az író Druma hangján keresztül. (Kosztolányi Dezső, 2022)

III. LÉLEKTANI JELENSÉGEK

3.1 A lélektani jelenség, mint fogalom

A lélektani jelenség egy mentális vagy érzelmi folyamat, ami az emberi psziché működéséből ered. A lelki jelenségek személyiséghez köthetők. Minden jelenség tükrözi a környezet hatásait és a belső reakciókat ezekre a történésekre. Minden jelenség egyénhez kötődik, mindenkre különféle érzelmek és reakciók jellemzőek. Ezek a jelenségek az emberi elme működéséből fakadnak, amelyek környezeti és genetikai hatásokkal is magyarázhatók. A lelki jelenségek tanulmányozása segít megérteni a személyiség formálódását és azt, hogy miként reagálunk különféle eseményekre. Ezek a jelenségek mélyen összekapcsolódnak a személyiségjegyekkel. Freud már a 20. század elején hangsúlyozta azt, hogy egyén belső világát a tudattalan vágyak és motivációk irányítják. (Freud 1923)

A téma kutatója, Jan Plamper azt állítja, hogy az érzelmek jelentőségteljesek és kiemelten fontosak, mert befolyásolják a körülmények befogadását, a körülöttünk zajló eseményeket. Plamper szavaival élve „*az érzelmek „írják a történelmet”, történelemformáló szerepük van*”, így létjogosultságuk vitathatatlan a történetírásban. (Plamper 2015)

A környezeti tényezők közvetlen hatással vannak a lelki jelenségekre. Ilyen tényezők a család, az életkörülmények, a kultúra. A személyiségünket és érzelmeinket nem csak a biológiai tényezők, hanem a szociális interakciók is formálják. Erwin Goffman azt vallja, hogy a társadalmi normák és elvárások határozzák meg, hogyan reagálunk különböző helyzetekre és hogyan tudjuk ezeket kezelni. (Goffman 1959)

A lelki jelenségek egyediek, hiszen minden ember személyiségéből adódóan másképpen reagál a környezetében zajló eseményekre. Ezek az egyéni reakciók a belső lelki világunkból és érzelmi állapotokból erednek. A kognitív pszichológia elméletei szerint minden ember különbözőképpen értelmezi a külvilágból érkező ingereket és ez alapján mindenki máshogy válaszol ezekre az ingerekre. (Beck 1976)

A pszichikus folyamatok folyamatosan változnak. Ezek a folyamatok határozzák meg, hogyan reagálunk különféle helyzetekre. A lélektani jelenségek befolyásolják a gondolkodást, a viselkedést és a konfliktuskezelést. Lehetnek tudatosak és tudatalattiak. A tudatosak azok, amiket tudunk irányítani és felismerhetők. A tudatalattiak olyan bonyolult lelki folyamatok, amelyekre nincs ráhatásunk, nem tudjuk kezelni és hirtelen törnek ki az egyénből. (Freud 1977)

3.2 A lélektani regény műfaja

A regény az első magyar lélektani regény között van számontartva. A lélektani regény műfaja Európában a 19. század második felében bontakozhatott ki és jelentős fejlődésen ment keresztül. Franciaországban már a 17-18. században is jelen volt a lélek bemutatása, amit a realizmuson belül Balzac és Stendhal új szintre emelt. Világirodalom tekintetében az első lélektani regény Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* című műve. Megjelenik Goethén kívül Dosztojevszkij és Flaubert regényei között is. Majd a 20. századi irodalomban is nagy szerepet kapott a műfaj Thomas Mann, Virginia Wolf munkásságában. A 19. és 20. század közötti lélektani regény legélesebb különbsége a lélektaniség kialakulása.

A magyar irodalomban a romantika hosszú hatása miatt a pszichológiai elemzés nem kapott nagy figyelmet, de Kemény Zsigmond és Arany János már alkalmazták. A 19. század végére kezdte átvenni a magyar irodalom is a francia és orosz irodalomból a lélektani módszert. Ambrus Zoltán és Gozdsu Elemér már tudatosan alkalmazta a lélektan mélyebb irodalmi vizsgálatát. Ez a folyamat készítette elő a 20. századi magyar regényírásban Kaffka és Móricz lélektani hitelességét. (URL3)

A lélektani regény középpontjában a lélekábrázolás áll. Ezekben a művekben nem a cselekmény kapja a főszerepet, hanem a szereplők lelki jelensége. Az a fontos, hogy milyen utat tesznek meg a szereplők és hogyan jutnak el az útjuk végére. Nem a történetmesélés kapja a hangsúlyt, hanem a belső lelki folyamatok elemzése.

Kosztolányi a regényben előtérbe helyezi a szereplők tudatos és tudatalatti viselkedését is egyaránt. Követte az analitikus módszert, ami a lélektani regények egyik alapeleme. Foglalkozott a személyiség mögött rejlő ösztönök kifejtésével. A magyar irodalomban hasonló lélektani mű Babits Mihály *Gólyakalifa* című műve, amiben disszociatív személyiségzavarral küzdő főszereplő életéről olvashatunk. Világirodalom kapcsán rengeteg lélektani regényt említhetünk, de érdemes külön kiemelni Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényét, amit nagyon nehéz ugyan olvasni, de itt mutatkozik meg nagyon élesen, hogy nem a cselekmény a fontos a lélektani regényekben, hanem a bűntudat megjelenése és ennek a lélektani vetületei. (URL4)

3.3 A gyilkossághoz vezető út

Kosztolányi műveiben mindig nagy szerepet kaptak a lélektani jelenségek. Egyik legélesebb példa erre *A szegény kisgyermek panasza* (1978) című versfüzér, amelyben a szerző a hangulatiságot megragadva az egyszerű gyermeki érzékelés szemszögébe helyezkedve gyermekfiguraként írja le önmagát. Legtöbb művében elemezni próbálja ezeket a lélektani

jelenségeket, azonban az *Édes Anna* című művében nem próbál meg elemezni, csupán leírja a tetteket és a reakciókat. Az elemzést és a következtetések levonását teljes mértékben az olvasóra hagyja. Mivel az író sok teret enged a képzeletnek és az olvasó belső kritikájának, sokféle következtetést levonhatunk. Mindenki maga döntheti el, hogy Anna valóban bűnös-e. Mindentől függetlenül pedig az is az olvasóra marad, hogy mi miatt tehette a lány azt, amit tett és jogos volt-e a kettős gyilkosság. (Bori 1986)

Egyik legfontosabb szempont a regényben a *gyermektelenség*, ami Vizyné életében nagyon nagy szerepet tölt be. Ez a gyermektelenség lehet ok az asszony cselédmániájára. Ennek következtében viselkedhet Annával úgy, mintha a gyereke lenne. Anna esetében Vizyné nem csupán alkalmazottként tekint rá, hanem inkább birtokolni akarja és saját ideáljai szerint formálja őt. A cseléd iránti kötődés mögött egy elfojtott, ki nem élt anyai ösztön húzódik meg. Úgy is tekinthetünk erre, mintha Vizyné újra akarná élni az anyaság szerepét, közben azonban nem veszíti a társadalomban betöltött pozíciójából. Ez a furcsa viszony az egyik oka annak, hogy annyira kötődik a nő Annához. Mivel nem élhette ki életében az anyaságot, ezért Anna pótlékká válik, akivel szemben teljesen anyáskodó módon viselkedik.

Ez a gyermektelenség, vagy az anyaságra való vágyódás megjelenik Annánál is a *Legenda* című fejezetben. Ebben a fejezetben Anna egy kiscsibét vesz magához, hogy felnevelje. Eteti, itatja, szeretgeti, mintha csak a gyereke lenne. A kiscsibe iránti szeretet azt mutatja, hogy Anna lelkében ott van a vágy, hogy kötődjön és szeressen valakit, aki nagyon fontos szerepet töltene be az életében. (Kosztolányi 2022: 91 – 97)

Ez a vágy nem sokáig marad képzelet Anna számára, hisz viszonya lesz Jancsival. Amikor Anna terhes lesz Jancsától, közelségbe kerül az anyaság lehetősége. Apró reménysugár ez a lány életében, hisz lehetőséget kínál egy szabadabb életre. A gyermek az életében a jövőt és az életének értelmét jelentené. Végre lenne valami, ami csak az övé és végre ő lehet az, aki szeret és úgy érzi van esély arra, hogy viszonzszeressek. Ez a remény azonban szertefoszlik, amikor Anna elvetél. Ez a vetélés nem csak a gyermek elvesztése az életében, hanem a jövő reményének elvesztése is egyben. Ez az esemény kulcsfontosságú fordulópont az életében, hiszen ez az egyik legfontosabb dolog, ami a gyilkossághoz vezet.

Anna és Vizyné között az idő során egy különös *kapcsolat* alakult ki. Kicsit olyan, mint az anya-lánya kapcsolat, csak ettől természetesen sokkal ridegebb. Anna sok gesztusa, megnyilvánulása viszont sok esetben emlékeztet Vizyné viselkedésére. Ez a különös kapcsolat akkor válik igazán élessé az olvasó számára, amikor Vizyné szóvá teszi Annának

Báthory látogatásait. Ekkor Anna visszakozni kezd, attól függetlenül is, hogy a jegyesség menekülés lehetne a cselédélet szörnyűségeiből. (Lengyel 1998)

3.4 A regény motívumai

A regény egyik legfontosabb motívuma a *madár és a kalitka*. Ez a motívum magába foglalja a regény egészét. Onnantól kezdve, hogy Anna a Víz családhoz kerül bezárják egy kalitkába. Ha a képzeletünk engedi, arra is gondolhatunk, hogy már jóval Vízék előtt egyfajta rabként élt Anna. Ez a rabság végigkísér a regényen, az emögött meghúzódó lélektani jelenségekkel együtt. A *bezártság* érzete a lány életében hatalmas szakadékként jelenik meg. (Fábián 2014)

A regény szimbolikájában nagyon fontos szerepet kap a bezártság érzete. A bezártság nem csak lelki értelemben, hanem a fizikai tér szintjén is megjelenik. A Víz családnál a szobák kicsit, nyomasztóak és sötétek, amik vizualizálják az olvasó számára Anna elnyomott helyzetét. A regényt szinte végig ebben a szűk térben olvashatjuk, ahol mindvégig tapintható a kilátástalanság. Kosztolányi figyelt arra, hogy a környezet hangulatával is átadja Anna szomorú sorsát. Amikor Anna börtönbe kerül, még a börtöncellát is tágasabbnak és szabadabbnak érzi, ami szintén sokat elárul Anna nyomorúságáról.

„Foglárjai fölvezették a harmadik emeletre, becsukták egy cellába. Egy ágy volt itt, egy szék, egy asztal meg a klozet, de a cella eléggé tiszta volt, világosabb és valamivel nagyobb, mint az ő konyhája. Szinte el se hitte, hogy csak ilyen egy börtön.” (Kosztolányi 2022: 195)

A nyomasztó légkört nem csak a téren, hanem az érzékszerveken keresztül és érzékelhetjük. Amikor Anna a családhoz kerül, folyamatosan zavarták a szagok a lakásban, ami szintén az elnyomott feszültséget is jelképezheti. A zongorából kitörő szag is érzékelteti az olvasóval a test-lelki romlottságot és csak fokozza a bezártságot. A regényben ezek az apró részletek jelentősegteljesen fokozzák az elidegenedés érzetét, amit Anna a regény végén végül a gyilkossággal próbál megoldani.

Anna egész életét meghatározza az *alkalmazkodás*. Az egész neveltetése arra irányult, hogy engedelmeskedjen, nem szóljon bele a dolgokba. Így, amikor a Víz családhoz kerül, nem próbál meg ellenállni, sodródik az árral és teszi a dolgát, amit egész életében elvártak tőle. Ez azonban sokkal összetettebb jelenség. Amikor olvassuk a regényt, akkor úgy tűnik, mintha Anna valóban egy tökéletes cseléd lány lenne, így is viselkedik. A lelkében azonban folyamatosan gyűlik a feszültség. Teljes mértékben elfojtja az érzelmeit. Szemet huny az elnyomás, kiszolgáltatottság érzetének, mert természetesnek veszi. A regény végéig

nem látszik rajta az, hogy mennyire felgyülemlett benne a feszültség. Az viszont, hogy mindig elnyomja az érzelmeit és nem próbál meg lázadni végül végzetes következményekhez vezet Anna életében.

Pszichológiai megközelítés szerint az *elfojtott feszültség* agresszióba fordul át. Az adott személy nem tudja feldolgozni egy idő után az érzelmeit, jelen esetben az elnyomást és bántalmazást és végül agresszív viselkedésben válik ez ki belőle. Annának sosem volt lehetősége arra, hogy szóban jelezze az elégedetlenségét. Olvasás közben rádöbbenünk arra, hogy Anna életében tulajdonképpen semmiféle boldogság nincs azon kívül, hogy Jancsi által egy kis gyengéd figyelmet kap. Azonban ez a boldogság sem tart sokáig, hisz a fiú összetöri a szívét. Teherbe ejti, majd magára hagyja miután elvetélt miatta. Ez a régóta visszatartott fájdalom végül ahhoz vezet, hogy kettős gyilkosságot követ el Vizy Kornél és felesége ellen. Nem pusztán lázadásról van itt szó, hanem egy sokkal összetettebb, mélyebb haragról. Nem feltétlen a család ellen szól a tett, sokkal inkább a társadalom elnyomó és kegyetlen rendszere ellen. (Lengyel 1998)

Fontos megemlíteni azt is, hogy Anna nem csak azért tűri el a bántalmazást, mert engedelmességre nevelték, hanem azért is, mert tisztában van azzal, hogy nincs más kiút. Ha ennek a pszichológiai oldalát nézzük, akkor rájöhethetünk arra, hogy ez a tehetetlenség onnan is eredhet, hogy amikor egy ember annyit szenvedett életében és annyiszor nyomták már el, hogy végül nem is próbál meg menekülő utat keresni. Egész életében hozzászokott ahhoz, hogy nincs önálló döntési joga. Mindig megmondja neki valaki mit kell csinálnia. Így nem is próbál meg kezdeményezni a családdal szemben sem.

Fontos szerepet kap a regényben a *társadalmi elvárásnak való megfelelés kényszere*. Anna beleilleszti magát teljes mértékben a szolga szerepébe, nem is mer többre vágni. Nem tekint magára önálló személyként, hisz ő csak egy cseléd. Egy idő után már nem is csak a társadalmi elvárásoknak akar megfelelni, hanem annak, amit a család elvár tőle. Vizyné bemutatta Annát az úri társaságnak úgy, mint egy tökéletes szolga. Annának így már nem csak a társadalomnak, hanem Vizynének is meg akar felelni. Ez pedig azt eredményezi, hogy nem tud különbséget találni aközött, amit ő akar és aközött, amit elvárnak tőle. Ennek következményeképpen pedig Anna lelke sivárrá és szürkévé válik. Nem képes vágyakozni egy jobb élet után, vannak bár halvány érzelmei, de azok nem elég élesek ahhoz, hogy kitörjön ebből az elnyomásból. Anna érzelmeit a regény végén érezhetjük csak. Akkor, amikor a gyilkosságot elköveti. Végre fellázad és kiengedi az elnyomott érzelmeit. Nem jó módon, de az olvasónak akár megkönnyebbülés is lehet, hogy végre tett valamit magáért is,

nem csak a parancsokat követte. Nem feküdt le aludni akkor éjszaka, hanem a kezébe vette az életének irányítását, akkor is, ha az utolsó szabad tette volt.

Ha jobban beleássuk magunkat a regény lélektanába, megfigyelhetünk Annában két személyiséget. Kosztolányi nagyon szépen ábrázolta ezt a pszichológiai állapotot. Arról beszélek itt, hogy Anna teljesen mást mutat a külvilág felé, mint amilyen ő valójában. Legtöbbször azt az Annát látjuk, aki mindenkivel kedves, engedelmes és sosincs egy rossz szava sem a gazdáihoz. De ha megpróbálunk olvasni a sorok között, akkor láthatjuk, hogy Anna egyáltalán nem ilyen. Rengeteg elfojtott csalódottság, reményvesztettség és düh van benne. Ez a fajta kettős személyiség teszi ennyire érdekessé Anna karakterét. Hisz sem az olvasó, sem Anna sőt úgy tűnt, mintha még maga a Kosztolányi sem tudta előre, hogy mire is képes valójában ez a csendes, engedelmes cseléd lány.

Annától eltekintve azonban a többi karakter is bonyolult lelki folyamatokkal küzd. A Víz családtól néha kapunk apró megbánást, de végül mindig találnak kifogást arra, hogy nem rossz az, amit tesznek. A társadalmi normák miatt számukra is normálisnak tűnik az, ahogyan elnyomják a lányt. Nem képesek belátni azt, hogy amit tesznek az nem helyes. Ahogy azt sem képesek eldönteni, hogy helyes-e az amit Anna tett. Van, aki sajnálja a lányt, van, aki elítéli, de senki nem kérdez rá Anna tetteinek okára. Senki nem keres pontos magyarázatot a történésekre. Kosztolányi sem keresett magyarázatot. Adott egy történetet és ránk bízta, hogy mit gondolunk róla és kinek adunk igazat.

3.5 Az elfojtás-kitörés motívuma

Kosztolányi életében sokat foglalkozott a pszichoanalízissel. Az *Édes Anna* című műve sem véletlenül lett mély lélektani regény. Tudatosan alakította így a történetet. Az elfojtás-kitörés motívuma erőteljes szerepet kap az *Édes Annában*. Az egész regény dinamikáját meghatározza a belső feszültség. Kosztolányi nagyon részletesen és mélyen mutatja be a láthatatlan nyomás kialakulását, ami végül tragédiával végződik. Az enyhétől egészen az elviselhetetlen láthatatlan nyomásig végig kísérhetjük Anna életét.

A főszereplő egész lényé az elfojtás. Nem lázad, alárendeli magát a családnak, ahol cselédként dolgozik. Elfogadja, ha csúnyán beszélnek vele és megalázzák. Ez a viselkedés viszont csak a személyiségének a felszíne. Minél tovább van a családnál, annál jobban fokozódik benne a feszültség, akkor is, ha mindezt elfojtja. Egyre feszültebbé válik a hangulat, érezhető, hogy nem sokáig bírja már elviselni, hogy nem kezelik emberként.

A kitörés pillanata végül mégis váratlanul következik be. A rengeteg elfojtott érzélem tragikus végeredményben tör ki Annából. A gyilkosság azonban nem mondható egyszerű bosszúként, inkább kétségbeesésnek, hisz Anna nem lát más megoldást a kitörésre.

Kosztolányi művében a korabeli pszichológiai felismeréseket ábrázolja. A főhős viselkedését sok esetben párhuzamba hozhatjuk Sigmund Freud tanulmányaival. Az elfojtás-kitörés tanával, amit 1909-ben kezdett fejtegetni.

Freud azt vallotta, hogy a tettekre nem mindig van értelmes magyarázat. Az ember nem tudja teljesen kiismerni a saját személyiségét és nem is mindig tudja irányítani azt. Nem csak a tudatos én határozza meg egy ember viselkedését, hanem a tudattalan gondolatok, érzelmek is. (Freud 2003)

Az *Édes Annában* a főhős viselkedése és Freud elfojtás-kitörés tana összekapcsolódik. Anna életében az elnyomás, megaláztatás és a viszonzatlan szerelem a tudatalattijában egyre fokozódik, míg végül vulkánként tör ki belőle. Mivel maga Anna sem tudja megindokolni, hogy miért gyilkolta meg a Víz hűspárát, így ez is alátámasztja Freud elméletét, miszerint a tudatalattinkat nem mindig tudjuk uralni. A regény legfontosabb értékei a szeretet és a megbocsátás. Kosztolányi szerint a legnagyobb bűn a szeretet hiánya és Annán is csak ez segíthet.

3.6 A gyilkosság, mint lélektani felszabadulás

A regényt többféleképpen is megközelíthetjük, de az egyik legösszetettebb megközelítés az, hogy Anna felszabadult lelkileg a gyilkosságtól. (Lengyel 1998) Nem beszélhetünk egyszerű gonosz tetről, hanem egy olyan tettet figyelhetünk meg, amit végső elkeseredésében tett egy addig ártatlan lány. Egy olyan pillanatot élünk át a szereplővel együtt, amikor már a lélek nem bírja tovább az elnyomást és végül, ha öntudatlanul is, de kitör. A gyilkosság pillanatában ez az elnyomott, megtört én kitör és a kezébe veszi az irányítást. Nevezhetjük ezt a kitörést groteszknak is, mivel nem szavakkal nem tud lázadni, ezért kegyetlen tettekkel tudja csak bebizonyítani – saját magának is – hogy létezik és tud egyedül is dönteni.

Freud szerint az elfojtás nem tartható vissza örökre és ha kitör akkor sem biztos, hogy tudjuk irányítani. Nem előre eltervezett bosszú volt a gyilkosság, egyszerűen annyira felhalmozódott Annában az elnyomás érzete, hogy nem tudta irányítani a tetteit. Ösztönösen cselekedett, amire nincs logikus magyarázat.

A történet egyik legmegdöbbentőbb pillanata, amikor a rendőrség odaér a házba és Anna nem próbál menekülni, nem is tagadja a tettet. Az a kicsi remény arra, hogy élt, ismét eltűnik belőle, mert olvasás közben akkor érezhetjük, hogy Anna él, amikor megöli a házaspárt. Ismét eltűnik belőle az élet, ezzel ellentétben viszont kicsit a felszabadulás érzetét kelti. Az a rengeteg bántalmazás és elnyomás végre abbamaradt, végre kitört belőle, viszont nem maradt utána semmi. Mintha csak ez tartotta volna életben. Ennek a szimbolikus

jelentése az is lehet, hogy a felszabadulás nem mindig győzelem, egyszerűen csak tragédia. Anna végül is szabad lett lelkileg, de fizikailag nem tudja megélni ezt a szabadságot.

3.7 A lelki folyamatok megjelenítése a narrációban

Az *Édes Annában* a lelki folyamatok ábrázolása a narráció egyik legfontosabb eszköze, amely nem csak a szereplők belső világának érzékeltetését szolgálja, hanem az egyéni sorsokat és a társadalmi rétegződést is árnyaltan mutatja be. A narráció egyfajta külső, mindentudó hangként jelenik meg, amely lehetővé teszi a szereplők lelki állapotának részeletekbe menő bemutatását, miközben tartja magát a cselekményhez. A belső monológ és a reflektív részek váltakoztatása által a narrátor nem csak a szereplők gondolatait, hanem a belső szorongást és a vágyakat is érzékelteti. (Buda 2018)

Az *Édes Anna* esetében különösen fontos szerepe van a társadalmi környezet és a lélektani állapotok összefonódásának. A narráció gyakran társadalmi helyzetekből fakadó feszültségeket és az egyéni lelki konfliktusokat párhuzamosan mutatja be. Ez a narratív technika lehetőség ad arra, hogy ne csak a cselekményt kövesse az olvasó, hanem mélyebben megértse a tettek és döntések pszichológiai és társadalmi okait. Kosztolányi narrátora egyszerre működik megfigyelőként, aki végig jelen van, de mégsem nevezhető szereplőnek. Ugyanakkor egyfajta mindentudó elbeszélőként is jelen van, mert ismeri is közli a karakterek érzéseit és vágyait. Tőle kapunk tájékoztatást Vizyné cselédmániájáról, illetve Vizy és Ficsor életéről is. Fontos szerepe van a 9. fejezetben, ahol leírást kapunk a társadalmi és gazdasági helyzetről, ami segít jobban beleképzelni magunkat az adott korszakba. (Kosztolányi 2022: 77 – 90)

A narrátor a regényben igyekszik távolmaradni és objektíven figyelni az eseményeket. Nem ítélkezik egyértelműen a szereplők döntései és tettei fölött, de rejtett jelzésekkel sokszor közöl ítéletet. A narrátor fő feladata maga az elbeszélés és a cselekmény átadása az olvasó számára. Kosztolányi nem csak a narrátort használja a történet és az érzések leírására, hanem sok esetben a szereplőket is a párbeszédese jeleneteken keresztül. Ezzel érzékelteti, hogy ugyanolyan fontos szerepük van a szereplőknek is, hisz rajtuk keresztül ismeri meg az olvasó igazán az emberi érzéseiket és a lélektani jelenségekre is sok esetben ők világítanak rá. A narrátor szerepe Kosztolányi regényében nagyon fontos elem, aki pontosan ismeri a történet világát, mégsem konkrét szereplő.

Érdemes megemlíteni a regény utolsó fejezetében a zöld kerítéses ház előtt játszódo jelenetet:

„Belülről, a lakásból a verandára lépett egy magas, kócos férfi, munkazubbonyban, cigarettázva. Feketét töltött egy vizespohárba, Amint a szájához emelte, tekintete találkozott a három idegen tekintetével.

- *Kosztolányi – mondta Druma egy kis idő múltán. – Kosztolányi Dezső.*
- *A hírlapíró? – kérdezte az első kortes.*
- *Az.*
- *Ez írt is egyszer valamit – szólt a második kortes. – Valami verset. Egy beteg gyermek haláláról. Vagy egy árva gyermekről. Nem tudom. A lányom említette.*

Druma ezt mondta:

- *Nagy kommunista volt.*
- *Ez? – csodálkozott az első kortes. – Hiszen most nagy keresztény.*
- *Igen – tódította meg a második kortes. Egy bécsi lapban azt olvastam, hogy fehérterrorista.*
- *Nagy vörös volt – ismételte Druma. – Pogány népbiztossal dolgozott. Le is fotografálták őket együtt a Vérmezőn.”* (Kosztolányi 2022: 217)

Itt nem a narrátorról, hanem magáról Kosztolányi Dezsőről találunk említést. Druma és néhány mellékszereplő beszél Kosztolányiról és az ő politikai nézeteiről. (Kosztolányi 2022: 215 – 218) Ebből az egyszerű, de fontos gesztusból érzékelteti Kosztolányi, hogy a regény írója része a történetnek, de a narrációba nem szól bele. A regény narrátora egy kívülálló, aki idegenként beszél a szereplőkről. Fábíán 2014: 135)

3.8 Kosztolányi erkölcsi megítélése

Kosztolányi Dezső erkölcsi megítélése összefonódik a művészeti és filozófiai nézeteivel. Tőle távol áll Ady Endre küldetéstudata és Babits Mihály morális szigorúsága. Minden olyan állásfoglalást el akart kerülni, amely erkölcsi vagy társadalmi kérdésekhez kapcsolódott. Számára a művészet volt a fontos és el akarta választani a művészi énjét a morális énjétől. Kosztolányi ellentmondott a hagyományos költői szereptudatnak. Nem tartotta fontosnak a hitvallást, mint Petőfi, hanem olyan álláspontot alakított ki, amelyben nem a küldetésre fordítja a hangsúlyt. Ezzel előre vetítette a homo aestheticus szerepvállalását, amellyel megelőzte a korát. (Tverdota 2014: 21-22)

Kosztolányi a homo aestheticus eszményét követte, amiben a szépségen és az esztétikumon volt a hangsúly. Íróként úgy érezte, hogy csak a rímek és szavak világában tud érvényesülni. Ezt az irányvonalat szembeállította a homo moralis megközelítéssel, ezzel is hangsúlyozva a művészi értékeket. A homo moralis számára szigorú és kegyetlen volt. Műveiben gyakran elutasította a moralizálást és a művészetre fektette a hangsúlyt. Nem értett egyet azokkal az írókkal, akik az erkölcsi normákat tanították. Szerinte az írók feladata az élet és a halál kérdéseinek szemléltetése. A politikai célokkal szemben inkább az esztétikai élményt tartotta fontosnak. A homo aestheticus olyan költőként is értelmezhető, aki a bomló társadalmi normákból fakadó nihilizmust tükrözte vissza művészetében. (Haller Ágnes, 1957: 49–52)

IV. A FREUDI LÉLEKTAN ALAPELEMEI ÉS IRODALMI HATÁSA

4.1 Sigmund Freud lélektana

Fraud lélektana, másnéven a pszichoanalízis teljes egészében megváltoztatta az emberi viselkedés és a mély lélektan elemzését. Sigmund Freud a pszichológia egyik legkiemelkedőbb alakja, azonban elméletei nem csak a pszichológiára voltak nagy hatással, hanem az irodalomban is mély nyomot hagytak. Sok író műveiben megtalálhatóak a freudi lélektan elemei. Az írók egyre többet kezdték el használni a tudattalan vágyak, elfojtások és szorongások világát, mert így a szereplőkről is mélyebb elemzést tudtak adni az olvasónak. Már nem csak történeteket írtak, hanem konkrét személyiségeket és érzelmeket adtak a szereplőknek. (Freud 2021)

Sigmund Freud lélektana három alapelve épül. Az ösztönre (id), az énre (ego) és a felettes én-re (szuperego). Az ösztön a primitív késztetéseket és a tudattalan vágyaként felelős. Az ösztön hordozza azt az elvet, hogy minden vágyunkat azonnal ki kell elégítenünk, vagyis az örömet. Ezzel szemben áll szuperego, vagyis a felettes én, ami a társadalmi normákat és az erkölcsöt nyilváníta meg. Az id a személyiség alapja, ezen belül differenciálódik az ego és a szuperego, Az ego közvetíti a külvilág és az ösztön között.

Ez a három rész folyamatos küzdelemben van egymással. Ha felborul a három én egyensúlya, például, ha túl erős a felettes én, vagy elfojtunk egy vágyat, gondolatot és nem engedjük megnyilvánulni az ösztönnek, akkor belső konfliktus eredményeképp jön elő bennünk ez. Ez a belső feszültség szorongáshoz, valamint irracionális viselkedéshez és neurotikus tünetekhez vezet. (Freud 2021)

4.2 A pszichoanalízis

A pszichoanalízis elméletét Freud a 19. század végén dolgozta ki és ezzel teljes egészében megváltoztatta az emberi lélek vizsgálatát. Az elmélet alapja, hogy az emberi viselkedést sok esetben nem tudjuk irányítani, vagyis tudattalan folyamatok alapján megy végbe. Ezek a megnyilvánulások különösen a szorongással és szenvedéssel járó lelki folyamatok. Mivel ezeket a tudatalatti irányítja, sokszor nem is vagyunk tisztában azzal, hogy mi az oka a viselkedésünknek. A tudattalan nem csak az emberi személyiség rejtett része, hanem egy aktív erő, ami befolyásolja és irányítja a belső érzelmeinket, gondolatainkat, viselkedésünket és a döntéseinket is. A pszichoanalízis célja, hogy a tudattalan tartalmakat tudatosítsa és a felszínre hozza, ezzel elősegítve a belső feszültségek feloldását és a mély lélektani problémák megoldását. (Freud 2021)

4.2.1 A pszichoanalitikus terápia

A pszichoanalitikus terápia azoknak az embereknek hasznos, akiknek sok a visszatérő lelki problémájuk. A terápia célja, hogy felszínre hozza a tudattalan tartalmakat álomfejtéssel, szabad asszociációval és a kapcsolatok közötti elemzéssel. A terápia lényege, hogy a páciens feltárja maga előtt a szorongást és megértse, hogy mi rejlik a viselkedése mögött. (Helmut 2007)

A pszichoanalitikus terápia során a terapeuta beszélgetés segítségével új rálátást kap a dolgokra és megértheti a zavaros részeket. Segít elemezni, feltárni és megérteni a gondolatait, érzelmeit. Ha sikeres a terápia, akkor csökkenhet a páciens lelki fájdalma és a személyiség fejlődését is elősegítheti. (Helmut 2007)

4.3 Freud hatása az irodalomra

A pszichoanalízis hármasszerkezete sokszor megjelenik az irodalomban. A hősök élményein keresztül megismerhetjük a vívódásokat és elemezhetjük az irracionális döntéseiket. Az élményeken belül a hős viselkedését is érdemes megvizsgálni, hisz ezen keresztül tárulnak fel előttünk a belső feszültségek, szorongások, amelyek gyakran irracionális és megmagyarázhatatlan tettekhez vezetnek. Egyszerű olvasói szemmel nézve nem érthetjük meg a szereplők tetteit és érzelmeit, de ha freudi szemmel vizsgáljuk őket, akkor érthetőbbé válik, hogy mit miért tettek a szereplők. (Freud 2016)

Freud szerint az elfojtott vágyak, a gyermekkori traumák és a tudattalan érzelmek hatással vannak a viselkedésre. A pszichoanalízis irodalmi hatása nagyon széleskörű. A modern irodalom egyik legtöbbet használt témája az identitáskeresés, a tudattalan vágyak feldolgozása és az érzelmek elfojtása. Nem csak a téma, de az elbeszélésmód is megváltozott. Nem csak a történetet olvassuk egy külső nézőpontból, hanem sokkal inkább egy személyes, belső monológként ismerjük meg a történetet és a szereplők személyiségét. Ez a belső nézőpont megjelenik például Virginia Woolf műveiben. (Freud 2016)

Freud elmélete Kosztolányira is nagy hatással volt. Őt már az Édes Anna megírása előtt is érdekelte a lélek működése, az érzelmek elfojtása és a tudattalan megértése. A Néró, a véres költő és a Pacsirta is tele vannak mély lélektani rétegekkel, amiket akkor tudunk a legjobban megérteni, ha ismerjük Freud elméleteit. (Kosztolányi 2007)

Freud lélektanának a hatása nem csak a témák változásában, hanem formában és szerkezetben is nagy változást hozott az irodalomban. Az írók másképp kezdtek el írni, sokkal inkább befelé, mintsem kifelé fordultak. Nem csak a történetet, hanem azon belül az

emberi sorsot és vívódások is ismerhetjük meg. Az irodalmi művek sokkal lélekközpontibbak lettek, az írók úgy tekintettek a szereplőkre, mint pszichológiai tényezőkre, nem csak egy történet szereplőire. (URL5)

Az irodalom tehát pszichoanalitikus szemléletűvé vált. Az író és így az olvasó is mélyebb okokat keres a karakterek tettei mögött. Ez nem csak azért érdekesebb, mert az olvasó saját értékrendet adhat a szereplőknek, hanem mert egyfajta terapeuta is lesz, hisz neki kell feltárnia az okokat. (Lodge 1977)

4.4 Az ösztön és az elfojtás irodalmi megjelenítése

Freud egyik legjelentősebb újítása az volt, hogy rámutatott az *ösztönre*, amely a tudattalan késztetéseket hordozza magában. Ezek a tudattalan késztetések – különösen az agresszió, a hatalomvágy és a szexualitás – az egyénben gyakran társadalmilag elfogadhatatlan formában jelennek meg, ami miatt az ego és a superego elfojtódnak. Az elfojtás azonban nem oldja meg ezt, hanem belső elfojtásként jelenül meg. Ezek az elfojtások rejtett formában jelennek meg, például álmainkban vagy a viselkedésünkben. (Freud 2003)

Az irodalom különösen érzékenyen és részletesen ábrázolja az elfojtást. A hősök viselkedése és döntéseik gyakran ellentmondásosak, szinte irracionálisak. Ezeket valójában a tudattalan vezérli. Kosztolányi műveiben például az elfojtott szexualitás, a szorongás, a társadalmi normák és a megfelelési kényszer miatt adódó belső konfliktusok jól beazonosíthatók. Az *Édes Anna* című regény főszereplője tökéletes példája ennek. Anna magába zárkózik, nem mutat érzelmeket, nem lázad, de a regény végén végrehajtott gyilkosság a lelke mélyében felgyülemlett ösztönkésztetések felszínre törését jelenti. A tett mögött nem gonoszság vagy bosszúvágy áll, hanem az éveken át tartó megaláztatás, tehetetlenség és bezártság. Anna nem látott más kiutat és olyan sokáig fojtotta el az érzéseit, hogy végül kitört és irracionális döntést hozott. (Bucsics 2018)

Hasonló mechanizmust látunk Franz Kafka szereplőiben is. *A per* (2006) hőse, Josef K. a hatalommal és az abszurd rendszerrel szemben éli meg a belső küzdelmeit. Ezek mögött is freudi dinamikák húzódnak. Az én harcol a superego ellen. (Lodge 1935)

Sigmund Freud szerint az elfojtott vágyak és érzések visszatérnek. Ehhez hasonlóan a szépirodalmi hősök tettei is gyakran késletetett reakcióként értelmezhetők. Az elfojtás és az ösztön harcra nem csak a szereplők szintjén, hanem a narratíván belül is megjelennek: ismétlődő motívumok, rejtett jelentések és képi szimbólumok formájában. (Freud 1923)

V. KOSZTOLÁNYI ÉS FREUD: PÁRHUZAMOK ÉS KÜLÖNBSÉGEK

5.1 A freudizmus Kosztolányi lélekábrázolásában

Kosztolányi és Freud különböző úton jártak, két külön világban éltek. Kosztolányi a magyar irodalom egyik kiemelkedő alakja, Freud pedig a pszichoanalízis megteremtője. Ettől eltekintve nagyon sok dologban hasonlítottak egymásra. Mind Kosztolányi, mind pedig Freud egyik központi kérdése volt az emberi lélek mélyebb megértése, a tettek mögött rejlő tudattalanul működő rétegek és a belső feszültség, ami végig kíséri az ember életét.

Kosztolányi minden nagyobb irodalmi alkotását párhuzamba lehet hozni a freudizmussal. A freudizmus nem direkt módon jelenik meg Kosztolányi munkásságában, hanem átszövi a gondolkodását és a személyiségábrázolást. Maga az író nem vallotta magát Freud hívének, viszont érzékelhető a freudi hatás abban, ahogy a belső konfliktusokat, az emberi tudattalant és a személyiség megosztottságát ábrázolja. (Bucsics 2018)

Sokszor megjelenik az identitás kettőssége. Ez kifejezetten kötődik a freudizmus, hisz maga Freud is azt vallotta, hogy az embert a tudattalan erők és az elfojtott vágyak uralják. Kosztolányi egyik művében, az Esti Kornélban ez a kettősség nagyon finom kidolgozottságban jelenik meg. Esti Kornél ugyanis egy ösztönös én, aki szemben áll a társadalmi normáknak megfelelni vágyó Kosztolányival. Az író és a karakter közötti ellentét akár megjelenítheti Freud és az ösztönén viszonyát is.

A gyermeki én ábrázolásának is pszichológiai vetülete van. Nála nem egy ártatlan gyermeki lélekről beszélhetünk, hanem agresszióval, félelemmel, halálvágygal telített lélekábrázolásról. Ez is köthető Freud gyermeki pszichoszexuális fejlődéséről alkotott elméleteihez. Eszerint már a gyermek is komplex lelki folyamatokkal küzd és átéli ezeket az érzelmeket, nem csak ártatlan gyermeki érzelmeket él át. (Bucsics, 2018: 10)

5.2. Édes Anna és a pszichoanalízis

Ebben a regényben Kosztolányi Dezső különösen ábrázolja a lélek mélységét és a látszólag ártatlan emberi lélek mögött meghúzódó irányíthatatlan érzelmeket. Édes Anna, már ha csak a nevét nézzük egy látszólag szelíd, ártatlan lány. Anna alakja nagyon finoman mutatja be a cselekményen keresztül, hogy az elfojtott érzelmek milyen hatással vannak az emberi lélekre. Anna személyisége és tettei mind magyarázhatóak Freud elméleteivel. Az elfojtott érzelmek és a katartikus kitörés mind-mind visszavezethetőek a freudi tanokra. Azt az

állapotot figyelhetjük meg Annán keresztül, amikor a nem vagyunk képesek visszatartani a tudattalan érzelmeket és áttöri az én falait.

Freud a pszichoanalízis alapján elkülönített három én alapján is vizsgálhatjuk Annát. A gyilkosságot magyarázhatjuk az ösztönén váratlan fellépéseként. A regény elején megismert engedelmes én már nem bírja tovább az elnyomást és kitör ebből az állapotból. Az akkori társadalmi elvárások szerint a tökéletes cseléd az, aki nem beszél vissza, hanem engedelmeskedik és teszi a dolgát. A felettes én, ami az erkölcsi szabályokat képviseli a regény végén megbukik. Maga Anna sem tudja elmagyarázni miért gyilkolta meg a házaspárt. Ezen keresztül megfigyelhetjük, hogy a tudattalan én valóban nem irányíthatatlan és nem magyarázható szavakkal.

Anna és Jancsi kapcsolatát is vizsgálhatjuk a freudi szempontok alapján. Ez a szerelem az egyetlen boldog pillanat Anna életében. Az egyetlen olyan rész a regényben, amiben a lány valós, saját vágyakat él meg. Ez a szerelem viszont csalódással ér véget, amikor Jancsi eldobja magától Annát, mert megkapta és már nincs rá szüksége. Ez a csalódás is visszavezethető Freud pszichoszexuális elméletére. Annának ez az élmény nem felszabadító és boldog, hanem a szexualitástól elidegenítő tapasztalat, egy trauma. A szerelmi csalódás csak fokozódik, amikor Anna elvetél a Jancsi által adott méreg miatt. Egyszerre veszítette el az egyetlen olyan embert, aki valamilyen szintű boldogságot adott neki, és egyszerre élt meg gyermekveszteséget is. Ha jobban elemezni próbáljuk Anna gyilkosságát, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a tett nem csak a Víz család ellen szólt, hanem saját maga ellen is. Anna bedőlt Jancsi csábításának, odaadta magát neki, majd ő cserben hagyta. Emiatt Anna úgy érzi, hogy saját magát is meggyalázta és ezzel egyszerre bünteti a világot és saját magát is.

A társadalmi normák hatalmas nyomást gyakorolnak a regény szereplőire. Itt hasonlóságot találhatunk Freud szuperego meghatározásával, ami az erkölcsi normákat testesíti meg. Ez a szuperego felelős a bűntudatért is. Anna a tökéletes cseléd életét éli, de nem önkaratból, hanem mert a társadalom ezt várja el tőle. A gyilkosság szimbolikus lázadás a felettes én ellen is.

5.3 A lélek ábrázolásának célja és módszerei

Az irodalomban a lélekábrázolás mindig többről szólt, mint egyszerű jellemzés. Nem egyszerűen a szereplők megalkotásáról van szó, hanem arról, hogy a szereplőknek személyiséget adunk. Miután saját személyisége van a szereplőnek, sokkal mélyebb érzelmeken keresztül tudjuk elmondani a történetet, mint ha csak egyszerűen elmesálnánk

külső megfigyelőként egy történetet. A lélekábrázolás célja tehát nem egyszerűen az, hogy bemutasson egy szereplőt, hanem hogy megmutassa mi zajlik a lelke legmélyén. (Tverdota 2014)

A 20. századtól az írók elkezdtek – különösen Freud hatására – befelé figyelni és nem a cselekvések, hanem az érzések, gondolatok kaptak nagyobb fókuszot. Az álom-, és ösztönvilág kapott nagy szerepet. Kosztolányi munkáiban a lélekábrázolás által egyszerre megérteni is akarja a karaktereket. Hagyja, hogy magától alakuljon ki az emberi fájdalom, a szenvedés és a bűntudat. (Norman 1989)

A lélekábrázolás az irodalomban nem csak esztétikai, hanem pszichológiai jelentőségű is. Segít megérteni, hogy mit jelent embernek lenni és milyen belső folyamatokkal küzd egy ember élete során.

Kosztolányi Dezső munkáiban a lélekábrázolás különösen nagy hangsúlyt kap. Nem csak megfigyeli, hanem mélyen elemzi és érzékelteti a szereplői lelki világát. Hagyja, hogy a karakterek belső világa magától táruljon fel. (Bókay – Erős 1998)

5.4 A lélekábrázolás módszerei Kosztolányinál

Kosztolányi Dezső többféle módszerrel ragadja meg a lélekábrázolást. Használja a belső nézőpontot, amiben a szereplők belső monológjait, vívódásait mutatja be részletesen. Ezzel a módszerrel nem a cselekményen, hanem a szereplő belső monológján és érzelmein keresztül kapja meg az olvasó a fordulatot.

Igyekszik nem túlelemezni a szereplő motivációit, hanem az olvasóra hagyja a tettek értelmezését. Az olvasónak kell érzékelnie a történet fordulatait. Ez a fajta megközelítés is köthető a freudizmushoz, hisz a tudattalan nem beszél, hanem apró jelzéseket ad. Rájöhetünk apró gesztusokból, nem a szereplőhöz illő reakciókból, hogy tele van a karakter elfojtott indulattal. (Felman – Shoshana 1982)

A freudi személyiségmodell – id, ego, szuperego – irodalmi megfelelője az Esti Kornél, amiben Kosztolányi kettéválasztja a személyiséget. Az egyiket a felettes én, a másikat az ösztönén irányítja.

Használja a munkásságában Kosztolányi az álmokat, emléktöredékeket, ami szintén Freudhoz köthető, hisz szerinte az álom a tudattalan nyelve. Nem a logika, hanem az érzések, álomfoszlányok vezetnek a történetet. Lírai eszközökkel adja át a lélekábrázolást. Színekkel, illatokkal, benyomásokkal érezteti meg a pillanatnyi hangulatot.

Kosztolányi nem racionálisan próbálja meg elmesélni a történeteit. Nem lehet racionálisan ábrázolni a lélek mélységeit, hisz maga a lélek sem racionális. Nem mondja ki

a dolgokat, csak segít beletekinteni azt, ami bennünk is történik, de nem tudjuk kimondani szavakkal.

Freud és Kosztolányi között van egy nagyon éles különbség, ami az, hogy Freud leírni akarja a lelket, Kosztolányi pedig történeteken keresztül éreztetni akarja azt.

ÖSSZEGZÉS

Munkám során arra törekedtem, hogy feltárjam Kosztolányi Dezső prózájának mélységeit és sajátos lélekábrázoló eszközeit, különös tekintettel arra, hogyan ragadja meg az emberi tudat és lélek mélységeit. Az elemzés során világossá vált számomra, hogy Kosztolányi nem a cselekményt helyezte előtérbe, hanem az emberi cselekedetek mögött meghúzódó érzéseket, elfojtásokat és szorongásokat. Ezeket a mélylélektani jelenségeket olyan precizitással adta át a szövegen keresztül, mintha valójában az olvasó érzelmeit vetette volna papírra. Nem csak látványos cselekményt akar, hanem a belső történésekre és a lélektani árnyalatokra épít.

Az *Édes Anna* című regényen keresztül teljességében láthatjuk, hogy az író milyen részletesen ábrázolja az emberi lélek rejtett jelenségeit és a társadalmi feszültség belső nyomását. A regény karakterei nem csupán irodalmi alakok vagy hősök, hanem valós személyiséget kapnak, akiket a belső konfliktusok és elfojtások határoznak meg. Anna nem hős, csak egy hétköznapi cseléd lány, akit meghatároznak a társadalmi normák és elvárások szabta korlátok. Ezek a korlátok olyan mély hatással vannak a lány életére, hogy végül már a börtönben is szabadabbnak érzi magát, mint egész életében bárhol. Munkám harmadik fejezetében olyan kulcsfogalmakat, momentumokat emeltem ki, melyek meghatározók voltak, s jelenetösszeggel bírtak a téma szempontjából.

Hangsúlyt fektettem arra is, hogy a freudi tanok alapján is megvizsgáljam a szereplőket és az író kapcsolatát a freudizmussal. Sigmund Freud elméletei hozzásegítettek ahhoz, hogy mélyebben megértsem a szereplők tudatalatti, rejtett motivációit és a döntéseik mögött meghúzódó bonyolult lélektani folyamatokat. Freud hatása érzékelhető a karakterépítésben, a motivációk ábrázolásában és a történet szerkezetében is. Miután megvizsgáltam a szereplőket a freudi pszichoanalízis alapján, sokkal jobban kirajzolódtak előttem a döntéseik és viselkedésük tudattalan folyamatai. Ezek a tudattalan folyamatok azok, amik alapján Kosztolányi ilyen mélyen és részletesen meg tudta alkotni a regény szereplőit. Az író ugyan nem követi vakon Freud tanait, mégis sok helyen alkalmazza a pszichoanalízist.

Dolgozatom célja az volt, hogy bemutassam, hogy Kosztolányi ugyan nem pszichológiai pontossággal elemzi a lelket – és nem is erre törekszik –, mégis érzékenységgel ragadja meg az emberi lét rejtett rétegeit. Ezzel a megközelítéssel jobban megértettem Kosztolányi prózáját és azt, hogy egy történetben nem mindig a cselekmény a legfontosabb,

hanem a szereplők lelki elemzése is. A freudi pszichoanalízis lehetőséget adott arra, hogy a főhőst ne csupán, mint bűnöst, hanem mint lelki folyamatok áldozatát is megérthessük.

Eredményként megállapítható, hogy Kosztolányi prózája nem csak korában hozott újítást a lélektani regényekkel, hanem máig érvényes módon szól az olvasóhoz és elemzi a szereplők legrejtettebb lelki rétegeit. Regénye tudatosan és ösztönösen is tükrözi a freudi emberkép hatását.

SZAKIRODALMI JEGYZÉK

- Beck, A. T. (1976): *Cognitive Therapy and the Emotional Disorders*. International Universities Press.
- Bókay Antal – Erős Ferenc (1998): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Budapest, Filum Kiadó
- Bori Imre (1986): *Kosztolányi Dezső*. 157–158. Újvidék, Forum Könyvkiadó Intézet
- Bucsics Katalin (2018): *Kosztolányi és a freudizmus*, In: *Somogy*
- Buda Attila (2018): *Kosztolányi és az izmusok*. Budapest, Kosztolányi Kritikai Kiadás Kutatócsoport
- Császár Kinga (2013): *A cselédség jogi helyzete a dualizmus-kori Magyarországon. Cselédiügyek Somogyban és Baranyában*, JURA 2013/2., 171–180
- David Lodge (1935): *The modes of modern writing : metaphor, metonymy, and the typology of modern literature*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press
- Erving Goffman, E. (1999): *The Presentation of Self in Everyday Life*. Peter Smith Pub Inc
- Fábián László (2014): *Az Édes Anna legendárium. Kosztolányi Dezső regényének elő- és utóélete*. Doktori disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
- Fábián T. László (2020): *A szegénység, a cselédsors, az erotika és a prostitúció motívumai a 20. század első harmadának magyar irodalmában. Társadalom- és irodalomtörténeti párhuzamok. Kosztolányi Dezső Édes Annájának olvasatában*. In: *Kortárs. 64. évf. 12. szám*. Budapest.
- Felman – Shoshana (1982): *Literature and psychoanalysis: The question of reading, otherwise*. Baltimore, Johns Hopkins University Press
- Franz Kafka (2006): *A per*. Budapest. Akkord Kiadó
- Gyáni Gábor (1983): *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest. Magvető Kiadó
- Heller Ágnes (1957): *Az erkölcsi normák felbomlása*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Helmut Thoma – Horst Kachele (1992): *Pszichoanalitikus terápia*. Budapest, Oriold és Társai Kiadó és Szolgáltató Kft.
- Juhász Antal (2010): *A cselédek életkörülményei a pallavicini uradalomban*. 540–551. Szeged, Gerhadus
- Kárpáti Aurél (1947): *Kosztolányi Dezső*, In: *Kultúra haláltáncával*, Budapest: Új Idők Irodalmi Intézet Rt.
- Kosztolányi Dezső (1924): *Kanári*, In: *Nyugat*, Budapest

- Kosztolányi Dezső (1925): *Boris könyve*. Magyar Elektronikus Könyvtár 5 – 6.
- Kosztolányi Dezső (1978): *A szegény kisgyermek panasza*. Budapest, Magvető
- Kosztolányi Dezső (2008): *Aranysárkány*. Budapest, Akkord Kiadó
- Kosztolányi Dezső (2020): *Néró a véres költő*. Budapest, Osiris Könyvkiadó
- Kosztolányi Dezső (2022): *Édes Anna*. Budapest. Kreatív Könyvkiadó
- Lengyel András (1998): Miért gyilkolt Édes Anna, In: *Korunk*, 3./9. évfolyam, 4. szám
Kolozsvár
- Mark Solms (2001): *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. New York, Vintage Publishing
- Norman N. Holland (1989): *The Dynamics of Literary Response*. Columbia University Press
- Plamper, Jan (2015): *The History of Emotions. An Introduction*. Oxford Oxford, University Press. (Emotions in History)
- Sigmund Freud (1923): *The Ego and the Id*. Hogarth Press.
- Sigmund Freud (1977): *Introductory Lectures on Psychoanalysis*. New York, W. W. Norton & Company
- Sigmund Freud (2003): *Álomfejtés*. Budapest, Helikon
- Sigmund Freud (2021): *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Budapest, Gabo Könyvkiadó És Keresk. Kft.
- Trádler Henrietta (2017): *Az igazi Édes Annák*. In: *Sic Itur Ad Astra*. 66. sz.
- Tverdota György (2014): *Polémia a szépség fontosságáról*. Kosztolányi Dezső: Pacsirta. In: *Irodalomismeret* (2014/2), 17–33.
- URL1:<https://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/kd/edesanna/kezirat.html> Letöltés dátuma: 2025.02.15 14:23
- URL2: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/kun.htm> Letöltés dátuma: 2025. 04. 20. 17:32
- URL3:<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1/iv-kotet-a-magyar-irodalom-tortenete-1849-tol-1905-ig-3490/a-nemzeti-polgarosult-irodalom-differencialodasanak-masodik-szakasza-az-utolso-szazadnegyed-3D98/az-elbeszelo-proza-korszerusitese-40AB/76-a-lelektani-regeny-soter-istvan-428E/> Letöltés dátuma: 2025.04.23. 10:43
- URL4:<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Spenot-a-magyar-irodalom-tortenete-1/iv-kotet-a-magyar-irodalom-tortenete-1849-tol-1905-ig-3490/a-nemzeti-polgarosult-irodalom-differencialodasanak-masodik-szakasza-az-utolso-szazadnegyed-3D98/az-elbeszelo-proza-korszerusitese-40AB/76-a-lelektani-regeny-soter-istvan-428E/>

[szazadnegyed-3D98/az-elbeszelo-proza-korszerusitese-40AB/76-a-lelektani-regeny-soter-istvan-428E/](#) Letöltés dátuma: 2025.05.01 16:12

URL5:<https://multesjovo.hu/wp-content/uploads/aitfiles/2/0/2008-4-7hgyp.pdf> Letöltés dátuma: 2025.05.03. 12:42

РЕЗЮМЕ

У своїй роботі я дослідила вплив психоаналітичної теорії Зигмунда Фрейда на прозу Дежьо Костоланьї. Хоча Костоланьї безпосередньо не використовує фрейдистську термінологію, в його оповідях чітко простежується глибокий інтерес до психології, зокрема до внутрішніх конфліктів, прихованих бажань і душевних травм персонажів.

У творах Костоланьї я звернула увагу на те, як письменник зображує внутрішній світ своїх героїв: сумніви, відчай, підсвідомі імпульси та психологічну вразливість. Особливо я акцентувала на жіночих персонажах, їхніх внутрішніх переживаннях та пошуку ідентичності. Ці теми перегукуються з фрейдистськими уявленнями про пригнічення, несвідоме і травму.

У своїй роботі я показала, що навіть без прямого посилання на Фрейда, Костоланьї створює глибоко психологічну прозу, яка на диво точно передає ті процеси, що пізніше були концептуалізовані у психоаналітичній теорії. Таким чином, моя праця демонструє, як література і психологія можуть перетинатися та взаємно збагачувати одна одну.

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Hungarian College of Higher Education Ferenc Rakoczi II Transcarpathian

Заголовок

Lakoci Viktoria_Magyar szak_Szakdolgozat_2025 (2)-4-36

Науковий керівник / Експерт

Автор **Аніко Чурман-Пушкеш**

підрозділ

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

3.24%

3.24%

КП 1

2.74%

2.74%

КЦ

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

10006

Кількість слів

76975

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв	Б	1
Інтервали	A→	0
Мікропробіли	␣	0
Білі знаки	Б	0
Парафрази (SmartMarks)	a	5

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	http://mek.niif.hu/04700/04772/04772.pdf	83 0.83 %
2	http://mek.niif.hu/04700/04772/04772.pdf	63 0.63 %
3	https://www.epa.oszk.hu/00400/00458/00004/oldal97e2.html	59 0.59 %
4	http://mek.niif.hu/04700/04772/04772.pdf	52 0.52 %
5	http://mek.niif.hu/04700/04772/04772.pdf	43 0.43 %

з домашньої бази даних (0.00 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР

ЗАГОЛОВОК

КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)

з програми обміну базами даних (0.00 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР

ЗАГОЛОВОК

КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)

з Інтернету (3.24 %)

ПОРЯДКОВИЙ
НОМЕР

ДЖЕРЕЛО URL

КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ
СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)1 <http://mek.niif.hu/04700/04772/04772.pdf>

265 (5) 2.65 %

2 <https://www.epa.oszk.hu/00400/00458/00004/oldal97e2.html>

59 (1) 0.59 %

Список прийнятих фрагментів (немає прийнятих фрагментів)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР

ЗМІСТ

КІЛЬКІСТЬ ОДНАКОВИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)